

בס"ד

שיעור הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

המתקיים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

ברכת הנהנין

- תקעב -

נמסר בש"ק פ' וירא ה'תשע"ט

בש"ק פ' חיי שרה **הוקדם** השיעור **לליל שבת** ויחל אי"ה בשעה **21:00**

השיעור יהיה בענין:

כסף של תורה

לעילוי נשמת ר' שלמה ב"ר בן ציון זצ"ל ור' שמואל יצחק ב"ר דוד זצ"ל

בברכת שבת שלום

המארגנים

בגדר ברכת הנהנין

מחמת הספק תו אין זו ברכה לבטלה בודאי¹. והביא שכן תירץ האבן-העוזר קושית המג"א, שלדעת ר"י לא אמרינן ספק ברכות לקולא אלא בברכות המצוות וכד' אבל בברכות הנהנין ספקן להחמיר לפי שאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה.

וברעת הרי"ף דס"ל בספק הגמרא שם לקולא, שסובר ספק ברכות להקל אף בברכות הנהנין ומותר לו לאכול בספק, יש לפרש שנקט שחיוב ברכות הנהנין הריהי מצוה כשאר מצוות דרבנן, הלכך מספק אינו מחויב בברכה ככל ספקא דרבנן לקולא. ואילו הרי"ף סובר שעשאוהו כאיסור משום לתא דמעילה וגזל הלכך ספקו להחמיר.

אבן רעק"א בגליון השו"ע שם נקט שאף הרי"ף מודה שעשאוהו כאיסור אלא דטעמו להקל גם בזה משום דאיסור זה אינו אלא מדרבנן. ואמנם צ"ב בשיטת ר"י, הלא ספקא דרבנן לקולא בין במצוות בין באיסורין. [וכן דעת רוב-ככל הראשונים דברכה שלפניה דרבנן, ותמהו על הר"ח שכתב מדאורייתא. אכן בפנ"י (ברכות לה) הקשה הלא בכל מקום סברא דאורייתא היא וכדפרכינן בעלמא 'למה לי קרא סברא היא'. וא"כ אף ברכת הנהנין בדין הוא שתתחייב מהתורה מחמת הסברא דאסור ליהנות מהעוה"ז בלא ברכה. אך כבר ביאר הצ"ח לנכון דהא דפרכינן ל"ל קרא סברא הוא היינו דוקא בדיני משפטים כגון המוציא מחברו עליו הראיה (ברפ"ה דב"ק) וכיו"ב, אבל מכח סברא אי אפשר לחייב מצוות בלא קרא. והלא כמה וכמה מצוות יש המחויבות בשכל כל אדם והוצרכה תורה לצוותן].

ובקד"ה (ברכות ה) פירש בדעת ר"י על פי מה דאמרינן בפ"ק דביצה (ג) דספק דרבנן בדבר שיש לו מתירין אזלינן לחומרא, דעד שתאכלנו באיסור תאכלנו בהתר, כל שאפשר לעשות כן בלא הפסד וטורח מרובה. וא"כ הכי נמי מספק אין לו לאכול עד שיברך [ומשום ברכה לבטלה אין חשש כל שהדין מחייבו לברך כנ"ל]. ואילו דעת הרי"ף שהיא 'מצוה' דרבנן ולא 'איסור' הלכך אין להחמיר. אם משום שבמצוות לא מצינו לחומרא דדשיל"מ אלא באיסורין, ועוד נראה דכיון שלהרי"ף הנידון אינו על איסור האכילה אלא על חיוב הברכה, א"כ אין שייך לחייב לברך כדי להסתלק מן הספק משום 'עד שתאכלנו באיסור תאכלנו בהתר', דהא על זה גופא אנו דנים אם מחויב לברך אם לאו. ורק אם הוא בגדר איסור אכילה, שפיר שייך לומר שבספק אם מותר לו לאכול אם לאו יכול לאכלנו בהתר ע"י הברכה, כיון שהנידון הוא על האכילה, והרי אותה אכילה יכול לעשותה בדרך התר ולמה יעשנה באיסור. וא"כ זהו יסוד

ג בגליון השו"ע נתן רעק"א טעם אחר לדברי ר"י שהצריך לברך שוב, דכיון שאסור לו לשתות מפני הספק הרי הברכה שביקר תחילה יצאה לבטלה בכל אופן, וא"כ כשנאמר לו לברך שוב ולאכול הלא אינו מוסיף ברכה לבטלה בשום פנים, כי ברכה אחת היא לבטלה בכל אופן, גם אם נאסור עליו לברך ולאכול. ולפי סברא זו מודה ר"י בעלמא דבספק לא יאכל ולא יברך. ולפי"ז דברי ר"י בדרך מט שהחמיר לברך בספק אינם מיושבים. אך הדברים שבפנים אמורים לפי דבריו בנה"ש דמשמע מיניה שנקט בכל ספק ברכת הנהנין לדעת ר"י בדרך יואכל כיון שהברכה נצרכת לו להמשך אכילתו ועל כן אינה ברכה לבטלה. וכן מבואר בארוחת חיים המובא בפנים. [ויתכן שמיאן רעק"א בגליון השו"ע בסברתו הני"ל שכתב בשו"ע, כיון שסו"ס מספק אין לו לעשות מעשה ולהיכנס לספק ברכה לבטלה (וכמו שהקשה בקה"י ה). ועוד, הלא בשעה שביקר ברכה ראשונה היה בדעתו לאכול ולא הייתה לבטלה לפי דעתו (לפי הצד דברכה ראיה היא), ובאותה שעה ודאי לא עבר א"ל תשא, ומה שאח"כ נמנע מלאכול מפני שאוסרים לו, מסתבר שאינו עובר בזה למפרע (שאל"כ אין סברא שיאסרו עליו חכמים אכילתו מספק באופן שיעבור בודאי אלאו דאורייתא). ועוד, דלפי"ז אם נתעורר לו הספק לאחר שטעם, וידה ר"י שלא יברך, וסתימת הדברים יותר משמע דבכל אופן אמר לברך].

א 'ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' וגו'. אמר ריש לקיש מלמד שעשה פרדס ונטע בו כל מיני מגדים וכו' אמר ריש לקיש אל תקרי 'ויקרא' אלא ויקריא - מלמד שהקריא אברהם אבינו לשמו של הקב"ה בפה כל עובר ושב. כיצד לאחר שאכלו ושתו עמדו לברכו, אמר להם וכי משלי אכלתם משל אלקי עולם אכלתם, הודו ושבחו וברכו למי שאמר והיה העולם (סוטה י, והובא ברש"י פרשת וירא).

בגמרא ר"פ כיצד מברכין (ברכות לה). שקלינן וטרינן מנין לברכת הנהנין באכילה, ומסקינן סברא הוא; אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה. ואמרו שם עוד, כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה - מעל; כאילו נהנה מקדשי שמים; כאילו גזול להקב"ה וכנסת ישראל. ודעת הריטב"א שם שסברא זו אמורה רק בברכה שלפני האכילה, אבל לא בברכה שלאחריה. אבל ברשב"א מבואר שאף בברכה שלאחריה איכא להך סברא. ולכאורה כן מורה פשטות דברי הגמרא בסוטה הנ"ל, שאברהם אבינו הקריא שם השם לבאי עולם בלמדם לברך לאחר המזון מכח הסברא.

והנה כתב הר"י (בתוס' ברכות מט: רבי מאיר) שלענין שיעור שתיה לחיוב ברכה אחרונה יש להחמיר ולברך אפילו בפחות ממלא לוגמיו. וכבר הצריך עיון הגרעק"א (בגה"ש) היאך שייך להחמיר לברך הלא ברכה ספיקה להקל.²

ובמקום אחר מצינו שיטת ר"י שבספק ברכה שלפניה נוקטים לחומרא לברך מפני הספק. כן מובא בתוס' (שם יב). בשמו גבי ספק הגמרא בפתח אדעתא דחמרא וסיים בדשכרא, שיש להחמיר ולברך פעם נוספת. והקשה המג"א (רט סק"ג) הלא ספק ברכות להקל. ותירץ הגרעק"א (בגליון השו"ע ובשו"ע שם) עפי"ד מהרש"א (בפסחים קב). שנקט דברכות הנהנין אין אומרים ספק ברכות להקל הואיל ואסור להנות בלא ברכה, הלכך מספק יש להחמיר ולברך שוב. [ואם משום ברכה לבטלה, כבר רמז בגה"ש שם דכיון שאסור לו לאכול במצב זה, נמצא שהדין מחייבו לצאת מן הספק וא"כ הברכה נצרכת לו ואינה 'לבטלה', אף אם כלפי שמיא גליא שכבר בירך מקודם. וכמו שכתב בעצמו במקום אחר (כשו"ת ח"א כה) שעל כן בספק ברכות דאורייתא כגון בברכת המזון אמרינן לברך (כמבואר בברכות כא וברא"ש, או"ח קפד, ועוד) ואין חוששים לספק איסור ברכה לבטלה שלדעת כמה פוסקים הוא איסור דאורייתא ד'לא תשא' - שכל שמחויב לברך

א אך אין זו קושיא על השיטה החולקת ד"ל שאמר להם בדרך הנהנה ודרך ארץ ולא כחיוב - שהרי ודאי לא שמענו חיוב ברכת הנהנין בנן נח. עוד י"ל שאף להריטב"א כשלא בירך בתחילה ודאי קיימה הסברא שאסור להנות בלא ברכה לחייב ברכה לאחריה (וראה בהערה בסוף השיעור). ונלעז"ד נראה שאף הרשב"א לא אקמר דהסברא שאסור ליהנות אמורה גם כלפי ברכה שלאחריה, דא"כ אף בפחות מכזית יתחייב בה, והרי מפורש ברשב"א (לה): דדוקא לפניו אין שיעור משום הסברא דאסור ליהנות בלא ברכה, אבל לאחריה אין שום ברכה בפחות מכזית. ולשון הרשב"א: 'ליכא דטעון ברכה לא לפניו ולא לאחריה מן התורה אלא שבעת המינים בלבד שהן טעונין לאחריהן מן התורה, הא שאר מינין בין לפניו בין לאחריהן אין טעונין כלל אלא מסברא וקרא אסמכתא בעלמא' - ונראה שאם כוונתו במה שאמר 'סברא' לכלול ברכה שלאחריהן גם כן, לאו היינו הך סברא דאסור ליהנות בלא ברכה אלא סברא שראו חכמים ליתן הודאה גם לאחר שנהנה.

ב שאף אם סובר ר"י כהראשונים דברכה לאחר שבעת המינים דאורייתא, אין זה אלא בכדי שביעה ולא בשתיית כזית. ושמו סבר ר"י דחשיב דבר שיעקרו מהתורה ואולינן ביה לחומרא.

כביטול מצוה, וכאכילה בלא נטילת ידים. וא"כ יתכן שגם הר"י יסבור כן, דהאונן מברך לפניו. וכן נראה דעת הר"ש משאנן (דמאי א ד), דהא דתנן האונן אינו מברך כלומר לאחרים להוציאן ידי חובתן, אבל לא שיאכל בלא ברכה. אך מ"מ תקשי ממשנה ערוכה דבעל קרי מברך לאחר המזון ולא לפניו¹.

ויש לבאר הדבר בהקדם דברי רש"י (בברכות לה רע"ב) על מה שאמרו כל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה כאילו גוזל להקב"ה, פרש"י: 'את ברכתו'. וכבר עמד מהרש"א (בח"א) והלא את המאכל הוא גוזל, וכדאמרו לעיל בגמרא כאילו הנהה מקדשי שמים, ומהו שכתב רש"י שגוזל הברכה. והנה הגרשז"א (במנחת שלמה יח) ביאר שגדר חיוב הברכה בעיקרו הוא מצוה ולא איסור, וככל הראיות הנ"ל, ופירש מדנפשיה מה שאמרו בגמרא כאילו גוזל, היינו שהאלימו חכמים את חיוב הברכה לעשות את זה שאינו מברך כאילו גזל הברכה מהקב"ה, אבל לא שעיקר יסוד הדין הוא איסור הנאה מהמאכל עד שיברך².

הרי שהמהרש"א נקט שיסוד הדבר הוא שהטילו חכמים איסור 'גזל' ו'מעילה' באכילת המאכל, ועל ידי הברכה כמו הותר האיסור [ועל כן הוקשה לו על דברי רש"י הלא המאכל הוא הנגזל ולא הברכה]. והגרשז"א נקט לאידך גיסא, שיסוד הדין הוא מצוה כשאר מצוות דרבנן אלא שמסתעף מהמצוה איסור 'גזל' מדרבנן. **אבן** נראה שיש לומר דרך ממוצעת, שאין כאן שני 'שליבים' בצורת התקנה, אלא לעולם יסוד הדין הוא אחד - חיוב ברכה, רק גדר חיוב זה הוא כאיסור ולא כמצוה בעלמא, שכשבאו חז"ל לתקן חיוב ברכה תקנוהו בגדר איסור לאכול בלא ברכה, נמצא שמהותו של חיוב ברכה מוגדר כאיסור שלא למנוע את הברכה באכילה. ומוכן לפי"ז שהאוכל אינו כגוזל המאכל, דהמאכל לא נאסר מעולם, אלא כגוזל את הברכה הוא, שזהו עיקר גדר חיוב הברכה מעיקרא. כן נראה בשיטת ר"י, שלכן סובר שאף במקום ספק אסור לאכול בלא ברכה, כיון שאין זה כשאר ספקא דרבנן אלא כספק איסור שיש בו לתא דגזל ומעילה, גזל הברכה.

ור"פ גדר זה מובן שאותם אנשים שאינם מחויבים בברכה, אין עליהם איסור אכילה, שהרי אין קיים איסור נפרד מהחיוב אלא גדרו של החיוב עצמו הוא כאיסור, הלכך מי שאינו בר חיובא מחמת אונס שראו חכמים לפטרו, כגון בע"ק ופועל, תו ליכא גביה איסור אכילה כלל. וכן האונן שהוא פטור מן המצוות, י"ל שפטור הוא גם מחיוב זה כי בעיקרו הוא תקנת חכמים בקום ועשה, אלא שהגדירוהו כאיסור לכל המחויבים במצוה.

ור"ה ושאר פוסקים שמתירים לאכול בספק, גדר הדבר הוא כמצוה בעלמא [והאיסור אינו אלא תוספת

¹ ויש מקום לומר דלא גזרו חכמים איסור על האונס מלאכול, וכמו במי שהניס משקים לתוך פיו ונזכר שלא בירך דלהלן בפנים, שאף לשיטת ר"י אם הוא דחוק ואין לו משקים נוספים לשתות, מותר לבלעם בלא ברכה. וכמו שמצינו בנטילת ידים למי שאין לו מים בתוך הילוך מיל שהתירו לו לאכול בלא נטילה, הגם שהוא נידון של איסור. וכמו"כ נראה שאם אדם אנוס מלברך על המאכל זמן ממושך מחמת לכלול המקום וכד' - יאכל בלא ברכה אף לדעת המשנ"ב (ע' שבט הלוי ח"ו כג). וא"כ יש לומר דהוא הדין בבע"ק שלא יכול לברך לא אסורוהו באכילה. ואמנם יתכן לפי"ז שאם יש מים לפניו לא יאכל עד שיטבול [דומיא דאמרו בירושלמי שאם יש לו מים מודה רבי יהודה דלא יקרא ולא יברך עד שיטבול, הרי דמתניתין בשאין לו מים].

² וכן מדויק מדברי רש"י (בסע"א) 'אלא סברא הוא דכיון דנתנה צריך להודות למי שבראם' - רצה בזה להוציא מהמשמעות הפשוטה שהסברא אסרת התנאה, ופירשה בלשון חיוב דהסברא מחייבת להודות [ומצינו לשון 'גוילה' בכגון זה שאינו נותן את המחויב ליתן, כדאמרינן (שם 1): שמי שאינו משיב שלום לחברו נקרא גולן]. (עפ"י הגר"ז גולדברג שליט"א).

מחלוקת הראשונים; להר"ף חיוב הברכה הוא בגדר מצוה, הלכך מספק אינו מחויב, ואילו להר"י הוא בגדר איסור הלכך מספק חייב לברך, שהרי יש לו מתירין לאיסור זה ע"י הברכה. ע"כ דברי הקה"י המתוקים³.

והנה רעק"א בגליון הש"ס שם בתרצו את שיטת ר"י, ציין לקושיתו הנ"ל בדף מט. וכוונתו בזה שאמנם מצינו לר"י בשני המקומות דאזיל לחומרא בספק ברכת הנהנין, אך התינה בברכה שלפניה י"ל דכיון שאסור ליהנות בלא ברכה הרי מספק אסור לו לאכול על כן יש לו לברך מפני הספק וכנ"ל, אבל גבי ברכה שלאחריה חיובה בגדר מצוה ולא איסור, ואכתי קשה הלא ספק ברכות לקולא, שהרי עתה לא עומד לפנינו נידון התר אכילה. **ונראה** לבאר שיטת הר"י על פי דבריו במקום אחר, אלא שתחילה יש להרחיב בעיקר גדר חיוב ברכת הנהנין, וממילא רווחא שמעתא.

ב בעיקר החקירה הנזכרת בגדר חיוב ברכת הנהנין, האם יסודו 'מצוה' או 'איסור', לכאורה יש כמה הוכחות שהוא בגדר 'מצוה', וכפי שהביאו בספרי האחרונים (ע' עמק ברכה דיני ברכה"נ; מנחת שלמה יח); מהא דאמרינן דבעל קרי - קודם שביטלוה לתקנת עזרא - מברך על המזון לאחריו ולא לפניו (ברכות כ-כב). וכיו"ב פועלים העושים במלאכה אצל בעל הבית דמדינא דגמרא אינם מברכים לפני המזון (לפי גירסה דידן בברכות טז). הרי מבואר שאדם המנוע מלברך - אוכל בלא ברכה. ומשמע שביסוד הדבר הברכה היא בגדר מצוה וכל שהוא אנוס מלקיימה פטור. ואילו יסוד הדין הוא איסור ליהנות בלא ברכה, מדוע מותר לבע"ק ולפועלים לאכול בלא ברכה, וכי מי אונסם לאכול עתה. וכן הביאו להוכיח מהא דקיי"ל באונן (ביו"ד שמא, עפ"י ברכות יז): הפטור מכל המצוות שאוכל בלא ברכה, הגם שאסור לו לאכול פת בלא נטילת ידים שהרי מוזהר הוא על האיסורים הלכך אסור לו לאכול בלא נטילה, ומ"מ מותר לו לאכול בלא ברכה - הרי שחיוב ברכת הנהנין מוגדר כמצוה ולא כאיסור.

והנה כבאור האבן-העוזר ורעק"א בשיטת ר"י שבספק אסור ליהנות בלא ברכה, הגם דאנן לא קיי"ל כן אלא כמבואר בטשו"ע בכמה מקומות (קסו טו רי) שבספק מותר לאכול, אך מצאנו להר"י חבר בספר ארחות חיים (הלכות סעודה יט) שכתב כן להדיא, וביאר טעמו דהיאך ינהה בלא ברכה. ולפי האמור הרי מבואר דס"ל לשיטה זו שביסוד חיוב הברכה מונח איסור ליהנות בלא ברכה, ואם כן יוקשה מבעל קרי ופועלים ואונן. ואם כי לענין פועלים גירסת הגאונים והר"ף וכמה ראשונים שמברכים לפניהם, וא"כ אפשר שגם הר"י והארחות-חיים גורסים כן [אף שהוא מן הדוחק שהר"י לא גרס כגירסת התוס' שהיא כגירסת שלפנינו]. ולענין אונן - אכן דעת הארחות-חיים (דיני אבלות יא) שאסור לו לאכול בלא ברכה דהיאך ינהה מן העולם הזה בלא ברכה, ומפרש מה שאמרו 'אינו מברך ואינו מזמן' בענין אחר. הרי דאזיל בשיטתו שאכילה בלא ברכה נידונית כאיסור ולא

³ יהא מוכח לפי"ז דלדעת ר"י מחמירין בדשיל"מ אף בספקא דדינא באיביעא דלא אפשר, דבזה מיירי הר"י. ודלא כמש"כ הפר"ח (באר"ח תצו) וכמו שהוכיח רעק"א (בתשובה סה) מדברי הר"ן לקולא. וע' רעק"א ביצה ג; שאג"צ; אמרי בינה הל' בשר בחלב ז. ובדעת הר"י י"ל שסובר כסברת האחרונים.

אלא מנאץ ועל זה נאמר ובוצע ברך נאץ ה'. ודימה הרמב"ם ברכת הנהנין לברכת המצוות שאינו מברך על דבר הבא בעבירה. והראב"ד השיגו: 'טעה בזה טעות גדולה שלא אמרו שאין מברכין אלא שאין מזמנין עליהם וכו' אבל ברכה תחלה וסוף למה לא יברכו וכו'.

י"ז לפרש שהראב"ד נקט בסברא - וכן הוא להדיא בהשגות הרמ"ך שם ובמאירי (ב"ק צד) - דהואיל ואסור ליהנות בלא ברכה, אין כל סיבה שלא לברך ויעבור על איסור נוסף, דאטו מי שאכל שום וריחו נודף יחזור ויאכל שום. והיה דגול חטים שאני דהתם בברכת המצוות מיירי שאין איסור לעשות המצוה בלא ברכה רק מצוה הוא דאיכא, ואין זו מצוה כיון שבאה לו בגזילה. משא"כ לענין ברכת הנהנין שגדר חיובה כאיסור גזל, למה יעבור על האיסור [ולענין ברכה שלאחריה ע' להלן].

יא"ו הרמב"ם נקט שיסוד חיוב ברכת הנהנין הוא מצוה, וכדמשמע בדבריו בריש הלכות ברכות 'מצות עשה מן התורה לברך אחר אכילת מזון וכו' ומדברי סופרים לברך על כל מאכל תחלה ואח"כ יהנה ממנו', והלא ברכת המזון לאחריה ודאי היא בגדר מצוה, [כמדויק מלשונו ריש הלכות ברכות], ומשמע דדומיא דהכי תקנו לברך לפנייה - הלכך משוה הוא ברכת הנהנין לברכת המצוות דאין זה מברך אלא מנאץ. ואזיל הרמב"ם לשיטתו שפסק (ד,ב; ח,יב) כהרי"ף שבספק אינו חוזר ומברך ברכות הנהנין.

והנה יש נפקותא נוספת בחקירה הנ"ל, בדין המכניס לפיו דבר וכשהוא בתוך פיו נזכר שלא בירך עליו, דאמרינן (בברכות נ-גא וברש"י) שבדברים הנמאסים אם יפלטם, וגם אי אפשר לסלקם לצד אחד בתוך פיו ולברך כך, כגון משקין - יבלעם בלא ברכה. והנה מזה משמע לכאורה שחיוב הברכה הוא כמצוה ולא כאיסור, שעל כן מתירים לו לבלוע בלא ברכה כיון שאין יכול לברך כעת.

אלא שדין זה שנוי במחלוקת, כי לדעת הראב"ד (בהל' ברכות ח,יב) יש לו לפלוט, 'ומה חסרון יש במלא פיו משקין אם יאבדו ולא יהנה מהם בלא ברכה'. ורק כשאין לו יותר והוא דחוק לאותם שבפיו 'התירו לבלען ולא יאבדו ותאבד גם כן הברכה שהרי גמר, שאם יפלוט אותם גם כן תאבד שאין לו יותר'. נראה שהראב"ד הולך כשיטתו דלעיל שחיוב ברכה מוגדר כאיסור, הלכך אין לנו להתיר לבלוע בלא ברכה, דנהי דאסור מלברך עתה מ"מ לא יהנה בלא ברכה. ורק במקום שאין לו מים נוספים והוא דחוק, התר מיוחד הוא שהתירו לבלעם. [ומה מדויקת תוספת לשונו שתאבד גם כן הברכה - כי עיקר גדר האיסור הוא בכך שגזול הברכה ולא גזלת המאכל כמו שנתבאר].

אמנם בדעת הרמב"ם מבואר דלא ס"ל כהראב"ד, שזו לשונו שם: 'אם היו משקין - בולען ומברך עליהן בסוף'. ופירש רבנו מנוח שמברך רק 'בורא נפשות' ואינו מברך עליהם ברכה שלפניה, וכפרש"י ור"ח. וכן הסכים הכס"מ בסוף דבריו לפרש

ואף שבתחילת ההלכה לא השיג על מה שכתב הרמב"ם דבספק ברכה אינו חוזר ומברך, ומשמע דס"ל כהרי"ף ושר' שאין איסור אכילה בספק ודלא כהר"י, י"ל שאף דנקט דאיסורא הוא מ"מ ספקו להקל כשאר איסורין דרבנן, וסובר שאין זה כדשיל"מ כיון שיסוד הספק הוא על 'גזל הברכה' ולא על האכילה הלכך אין לומר 'עד שתאכלנו באיסור תאכלנו בהתר', דעל הברכה גופא מסתפקין.

האלמה של המצוה ומסתעף ממנה, כדברי הגרשזו"א], הלכך דיינינן ליה ככל ספק דרבנן.

א ונפקא מינה בין שתי שיטות אלו לאור האמור, באופנים שהגברא מחויב בברכה אלא שסיבה חיצונית מונעתו מלברך; שאם הוא חיוב 'מצוותי', הואיל ולמעשה אינו יכול לברך הרי אין כל סיבה שלא לאכול, אבל אם הוא חיוב 'איסורי' אין בכח הסיבה להתיר אכילתו, דסו"ס לא יאכל ולא יגזול הברכה, שהרי בעצם הוא מחויב בברכה. ונראה שיש בדבר כמה נפקותות מעשיות; - **האחת**, כתב הט"ז (באו"ח סב) שהצמא בלילה במטתו, שאי אפשר לו ליטול ידיו ולברך - יהרהר הברכה בלבו וישתה. ובמשנ"ב כתב שאותם אנשים השותים בבית המרחץ בלא ברכה שלא כדין עושים שהרי שם אסור אף ההרהור [ולא דמי לנידון הט"ז שמותר בהרהור, וסמכינן בשעת הדחק דהרהור כדיבור]. ובבאור הלכה הוסיף 'דאין להתיר משום שהוא אנוס על הברכה שאינו יכול לברך - דזה היה שייך לומר רק אם היו אומרים חז"ל דהוא מצוה לברך ובאמת אחז"ל דאסור להנות בלי ברכה'. [ועוד הוסיף דהלא יכול לצאת מהמרחץ ולברך ולשתות או עכ"פ ליכנס בבית האמצעי ולהרהר שם הברכה]. ונראה שהוא הוא נידון דידן, דהואיל וגדר החיוב הוא איסור להנות בלי ברכה, נקט המשנ"ב דנהי שנדונו כאנוס כשהוא צמא במרחץ, סו"ס מה יתיר לו את האיסור. ודעת הט"ז נראה שנקט לעיקר שהוא מצוה, ולכך כשהוא צמא במטתו מתיר לשתות [בהרהור הברכה עכ"פ].

ועוד נפ"מ אפשרית, דהנה אמרינן בחולין (קז): שאין ליתן פרוסה לשמש לאכול אא"כ ידוע שנטל ידיו. ובתרי"י (סופ"ח דברכות) הביא שיש למדים מכאן שאין ראוי לתת לאכול אלא למי שידוע בו שיברך. ודחה שכיון שמתכוין לעשות מצוה שנותן בתורת צדקה - מותר. וכתב הב"י (קסט) שאין דבריו נראים, דהא ליתן לשמש נמי מצוה הוא ואפ"ה לא יתן לו אם לא יודע שנטל [וכבר דנו בהגשת אוכל למי שאינו שומר תורה ומצוות בזמננו, ש"ל שאם מניעתו גורמת לשנאה הרי נמצא דאדרבה מכשילו ב'לא תשנא', וכן דנו מצדדים נוספים]. אבל הב"ח כתב שאינה השגה, כי בשעה שנותן לו אינו עובר כלום אלא אדרבה מקיים מצות צדקה, ואם אחר כך הלה לא בירך באכילתו, אין זה עובר משום 'ולפני עור' בשעת נתינה. ונראה באור דבריו, שבהגשת פרוסה לאכילה למי שלא נטל ידיו יש בזה הכשלה באיסור, משא"כ במי שלא יברך, אין בזה הושטת איסור אלא גרם מניעת מצוה לאחר זמן. ואולם דעת הב"י שאף בזה יש משום 'ולפני עור'. ויש מקום לומר שיסוד פלוגתתם הוא בנידון האמור, האם החיוב בגדר מצוה או בגדר איסור, דומיא דאכילה בלא נטילה.

ב והנה כתב הרמב"ם (ברכות א,יט) כל האוכל דבר האסור בין בזדון בין בשגגה אינו מברך עליו לא בתחילה ולא בסוף. ופירש בכס"מ שלמד כן מדאמרינן (ב"ק צד) הרי שגזל סאה חטים טחנה לשה ואפאה והפריש חלה כיצד מברך אין זה מברך

משום דקול מראה וריח אין בהם מעילה, לכך הוצרכו לילפותא אחריתי. וביאר לפי זה הגר"י ענגיל (ציונים לתורה ז) דבברכת הריח איכא רק גדר מצוה, משא"כ באוכלין דאיכא גם גדר איסור. והאריך לפי דרכו בהרבה נפקותות.

אבן באבני נזר (אור"ח לו) דחה, שאף שאין מעילה בריח הלא איסורא מיהא איכא (כמבואר בפסחים נו). ואמנם כן מבואר בלשון הרמב"ם ריש הל' ברכות ובפ"ט ה"א שגם בריח איכא להך איסורא ליהנות בלא ברכה כמו באכילה.

ואם תאמר, לפי זה כיצד יתפרשו דברי הרמב"ם הנ"ל גבי אכילת איסור, שהשווה זאת לברכת המצוות דאין זה מברך אלא מנאץ - והלא לשיטתו שיש בדבר איסור ליהנות בלא ברכה, אמאי לא יברך - וכהשגת הראב"ד. אכן הריטב"א (בהלכות ברכות א,יב) נתן טעם אחר בדברי הרמב"ם, דלהכי לא יברך על דבר האסור משום שאכילת איסור לא חשיבא הנאה אצל ישראל לברך עליה. וא"כ אף מצד האיסור ליהנות מהעוה"ז בלא ברכה ליכא.^ט

ונראה לפרש בזה שיטת הב"ח (קצו רד) שחולה הנצרך למאכל אסור אינו מברך עליו [ואין כן הכרעת השו"ע וש"פ], ורק חולה ביוהכ"פ שהמאכל מצד עצמו התר - מברך עליו. ומה טעם חילוק זה והלא גם חולה האוכל נבלה, לאו איסורא קעביד אלא מצוה ד'וחי בהם' ואין שייך בזה כלל הטעם דמנאץ, ואמאי לא יברך - אך לפי טעם הריטב"א אתי שפיר, שמאכלות האסורים בעצם לא חשיבי הנאה שתקנו עליה ברכה, משא"כ דבר המותר בעצם כגון אכילה ביוהכ"פ, כל שעושה כן בהתר - מברך.

ה ודאתינן להכי, דבחיובא דברכות הנהנין תרתי אית בהו כמבואר ברמב"ם, יש לבאר בזה כמה מילי דתמיהי בדברי הראשונים. דעת רבנו יונה (ברכות כז: בדפי הרי"ף) שהאוכל פרי פחות מכזית מברך לפניו 'שהכל', ונימק 'כדי שלא יהנה מן העולם הזה בלא ברכה'. [ואנן לא קיי"ל כן אלא כשאר פוסקים דמברך ברכתו הפרטית]. וצריך באור מדוע אין מברך הברכה הראויה לאותו המין.

ונראה לבאר שיטתו על פי דבריו בראש הפרק (כה. בדפי הרי"ף), שפירש בהא דברכת 'שהכל' פוטרת שאר מינים, שעל כן מי שאינו יודע אלא ברכת 'שהכל' יצא בה מידי מעילה אלא שצריך ללמוד [הברכות כולן] כדי שיברך הברכה הראויה לכל דבר ודבר. ומשמע מלשונו דהא דברכת 'שהכל' פוטרת הכל היינו רק לצאת מידי מעילה. ונראה לבאר עומק דבריו עפ"י האמור דבכל ברכה"נ תרתי אית בהו, מצוה ואיסור, וא"כ הרי כלפי המצוה לברך לפני המזון, תקנו ברכה פרטית על כל מאכל ומאכל, וכל שאינו מברך ברכה הראויה לו, לא קיים מצוותו. ואולם כלפי האיסור להנות מהעולם הזה בלא ברכה, בזה סגי בברכה על הנאת העולם בכללותו, והיא ברכת 'שהכל' נהיה

דעת הרמב"ם, וכן נקט הגר"א לעיקר. וא"ש לשיטתו הנ"ל שהיא מצוה בעלמא הלכך במצב זה שאינו יכול לברך, רשאי לבלוע בלא ברכה.

והנה הראב"ד הבין בלשון הרמב"ם שמברך ברכה שלפניה לבסוף (וכן צדד הכס"מ בתחילה על פי רהיטת הלשון). והשיג הראב"ד דלא יתכן זה אלא בשדעתו לאכול יותר, שאם לא כן הרי גמר וכיצד מברך עתה. אמנם מסתימת דברי הרמב"ם שלא חילק אם אוכל עוד אם לאו משמע שהדין אמור בכל אופן.

ואבן דעת הרא"ש (בברכות נא) דהגם דקיי"ל במי שאכל וגמר אכילתו שלא יברך עתה ברכה שלפניה [דדברי רבינא שהשוה זאת לברכת הטבילה של גר, אידחו], מ"מ אם נזכר שלא בירך קודם שבלע - שפיר דמי לבלוע ולברך אחר כך, דאף זה חשיב כ'עובר לעשייתן' כיון שנזכר קודם הבליעה והיה ראוי לברך באותה שעה. ובספר עמק ברכה עמד על טעמו, נהי דחשיב עדיין שעת האכילה סוף סוף כבר מעל בהנאתו מן העולם הזה ומה יועיל בברכתו עתה להוציא מידי האיסור שנעשה". ופירש הדבר לפי גדר המצוה שבברכת הנהנין. וא"כ הרי מתאים הדבר גם כן בדעת הרמב"ם [אליבא דהראב"ד שהבין כוונתו שמברך ברכה שלפניה לאחר אכילתו], דלשיטתו הוא גדר 'מצוה'. וכן מפורש בדרכי משה (קעב) שהשווה דעת הרמב"ם עם הרא"ש.

אברא, נראה לדקדק בשיטת הרמב"ם דתרתי מילי איתנהו בברכת הנהנין: מצוה ואיסור, שהרי כאמור לעיל, מסדר דבריו בריש הלכות ברכות משמע שמשוה גדר ברכה לפניה לברכה שלאחריה שהיא מצוה. וכן מדויק מהמשך לשונו (בה"ג) שמשוה ברכות הנהנין לברכות המצוות, שאלו בודאי גדר 'מצוה'. ומאידך הוסיף וכתב 'וכל הנהנה בלא ברכה מעל'. וכבר דקדק באבי עזרי בגליוני הרמב"ם מה בעי הרמב"ם ללמדנו הלכה בתוספת זו. ונראה כמוש"כ הגרא"ל מאלין (ח"א ב) שרצה הרמב"ם לומר בזה דמלבד שברכת הנהנין בגדר 'מצוה', יש בה גדר 'איסור' [וכפי שביארנו, שהאיסור הוא מגדיר את חיוב הברכה גופא, לא כהטלת איסור על המאכל כל עוד לא בירך]. ונפ"מ לכגון שאין יכול לברך וכד'.

ונראה שמקורו לשני הדינים הללו, ע"ד שכתב בעמק ברכה שם; האיסור להנות בלא ברכה, מקורו בסברא כמסקנת הסוגיא בדף לה. ועוד יש מצות ברכה, אשר מקורה בסוגיא בדף מח: דילפינן בקל וחומר, כשהוא שבע מברך כשהוא רעב לא כל שכן. והרי הברכה שלאחריה היא בגדר מצוה ולא איסור, כדמשמע להדיא ברמב"ם שם שעליה לא נאמרה הסברא דאסור ליהנות בלא ברכה, ומינה ילפינן דמצוה לברך כשהוא רעב על המאכל שניתן לו ליהנות ממנו עתה.

ובצל"ח פירש מה דאמרו בגמרא (מג:): מנין שמברכין על הריח שנאמר כל הנשמה וגו', והלא סברא היא שאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה, וכל הנהנה בלא ברכה מעל -

ט גם להכס"מ נראה דלא קשיא, שנקט הרמב"ם דנהי שאסור ליהנות בלא ברכה, סו"ס אין זו ברכה אלא ניאוצן, שהרי מברך את השם על מעשה המנוגד לרצונו יתברך.

ח י"ל בפשיטות דהסברא נותנת שיברך ויודה לאחר שנהנה אם לא עשה זאת מקודם, וכדברי אברהם אבינו לאורחיו.

ובבואר הלכה (שם) הוסיף דהרמ"א אזיל לשיטתו שפסק (בסי' רד) כשיטת הרא"ה דמאכל חולים, יש לבריא האוכלו לברך עליו 'שהכל' ולא את ברכתו הפרטית. והיינו מהאי טעמא דאין לו חשיבות ועל כן אין בו גדר המצוה לברך על המאכל המסוים, אלא כדי שלא יהנה מן העולם הזה בלא ברכה מברך עליו משום גדר האיסור ליהנות בלא ברכה - הלכך מברך 'שהכל'.

ו משזכינו לכך, ניתנה ראש ונשובה לנידון ברכה שלאחריה שפתחנו בו, שמבואר בדברי הר"י בתוס' להחמיר ולברך על שתיית כזית והקשה רעק"א מה מקום להחמיר בספק ברכות, ונהי דבברכה שלפניה שמענו להר"י דס"ל שאסור לאכול מפני הספק הלכך יש לו לברך כדי להתיר אכילתו, אבל לאחר שכבר אכל, היאך יש לברך בספק ברכות דרבנן.

אך יתבאר הדבר עפ"י כל האמור, בהקדם הכתוב השלישי בשם ר"י (בתוס' ברכות לט.), ד'בורא נפשות' כיון דלאו ברכה חשובה היא אפילו בבציר משיעורא מברכינן לה. ובראשונים (עתורא"ש ופסקי הרא"ש שם ותוס' ר"י סיריליאון המכונים 'תור"י החסיד' לברכות) מבואר שלדעת ר"י אף בשבעת המינים שברכתם מעין שלש, אם אכל פחות מכזית מהם מברך 'בורא נפשות'. והתוס' והרא"ש דחו דבריו דמאי שנא 'בורא נפשות' משאר ברכה אחרונה דבעי שיעורא. וגם מה טעם לומר שיש לו ברכה מסוימת, יברך עליו 'בורא נפשות' בדליכא שיעורא.

ונראה לומר בשיטת ר"י, דס"ל כסברת הרשב"א וכמשמעות הגמרא בסוטה המובאים לעיל, שהסברא דאסור לו לאדם ליהנות מהעולם הזה בלא ברכה קיימת גם כלפי הברכה שלאחר המזון. כלומר שאסור לאדם להנות מהעולם הזה בלא ברכה לפניו ולאחריו [רק דכשהוא רעב הסברא מחייבת ברכה בכלשהו ואילו לאחר המזון בעינן - לדעת רוב הראשונים - אכילה חשובה כדי לחייב נתינת ברכה ושבח על מה שאכל], ומלבד מצות הברכה יש בדבר גדר איסורא. וכן הוא להדיא במאירי ב"ק צד. דהנהגה ואינו מברך לפניו ולאחריו כאילו גזל. ויש לדקדק כן גם מלשון הראב"ד הנ"ל (א"יט) גבי ברכה על מאכל איסור, דהואיל ואסור ליהנות בלא ברכה לכך יש לברך עליו תחילה וסוף.

ואז"ל המאירי לשיטתו זו בברכות (לה) שמדויק מדבריו שגם בספק ברכה לאחריו יש להחמיר ולברך, והיינו כשיטתו שגם בברכה שלאחריה איכא גדר איסור. וכן מוכח מהר"ש בדמאי המובא לעיל, שכתב שהאונן מברך גם לאחריו - הרי שהוא בגדר איסורא. [ומה שאינו מוציא, וכן אחרים אינם מוציאים אותו. מפני שאין שם קביעות אכילה. כמו שכתב בחזו"א דמאי ד, טז].

והשתא, כשם שביארנו בברכה שלפניה שברכת 'שהכל' היא ברכה כללית שתקנוה על ההנאה מהעולם הזה, כמו כן סובר ר"י בברכת 'בורא נפשות' שאין בה הזכרת מאכל כלל, שענינה ברכה על כללות בריאת העולם ומלואו הניתן להחיות בו

בדברו' שעניינה ההכרה כי לה' הארץ ומלואה והוא נתנה לבני אדם. וזהו שכתב ד'שהכל' באה כדי לצאת מידי מעילה - כי לכך היא נתקנה מעיקרא, לברך על ההנאה מן העולם הזה, וגם למי שמסופק אודות הברכה הפרטית. [וכדברים האלה אמר מדנפשיה הגרא"ל (ב ג), ויצא ליתן טעם לפי"ז בדעת הסוברים שאם ברך על היין ברכת 'העץ' לא נפטר, דדוקא ברכת 'שהכל' נתקנה לפטור כל מאכלים. ועכ"פ עיקר דבריו יש לו בית אב בדברי רבנו יונה כאמור].

ועל כן נקט רבנו יונה שבפחות מכזית אין מברך אלא 'שהכל', שהרי כפי האמור לעיל (עפ"י העמק-ברכה) מקור ה'מצוה' דברכה שלפניה הוא בקל וחומר מהברכה שלאחריה, והרי ברכה שלאחריה אינה אלא בכזית, ואילו בפחות מכזית לפנייה רק משום האיסור ליהנות בלא ברכה כדברי הראשונים (בברכות לט. ובכ"מ). וכן הוא בתוספתא (ברכות ד, א) ובירושלמי (פ"ו) 'לא יטעום אדם כלום עד שיברך שנאמר לה' הארץ ומלואה. הנהגה מן העוה"ז בלא ברכה מעל עד שיתירו לו כל המצוות (= הברכות)'. ועל כן מברך 'שהכל' ולא את ברכתו הפרטית, כי ברכת 'שהכל' נתקנה כלפי ההנאה מהעולם הזה כשלעצמה בלא סיום המאכלים, ואילו הברכות הפרטיות המסיימות את המאכל שאוכל, נתקנו כמצוה של נתינת שבח על המאכל הפרטי שאוכל [או עכ"פ על המין הפרטי כדברי החזו"א (בספר הזכרון אבן ציון)], הלכך ברכות אלו נתקנו רק באכילה חשובה, דומיא דברכה שלאחריה.

וכן מבוארים בזה דברי התרומת-הדשן (לא) דבעיקר וטפל, אם מקדים לאכול הטפל מברך עליו תחילה [ומזה הוכיחו האחרונים דאף הטפל טעון ברכה בעצם אלא שברכת העיקר עולה גם עליו, הלכך כל שמקדים לאכול, מחויב בברכה]. וכתב שמברך עליו 'שהכל'. ובבית יוסף (ריב) חלק על הוראה זו וכתב דלפי מה דקיי"ל שבשביל חסרון השיעור לא שייך בו ברכה אחרת, הכי נמי בדבר הטפל לא משתנית ברכתו. ובדרכי משה תמה: 'למה לא תשתנה ברכתו מאחר שהוא טפל לדבר אחר ואין עיקר ההנאה מאותו דבר שיברך עליו כברכתו הראוי לו אלא שצריך לברך שלא יהנה מן העולם בלא ברכה, וכשברך עליו שהכל הרי בירך, אבל פחות מכשיעור שהוא נהנה מהפרי או מהדבר שאוכל ראוי לברך עליו ברכתו ולכן אין לסור מדברי תרומת הדשן וא"ז'.

והרי דבריו מובנים היטב לפי הנ"ל, שמפני טפלותו אין לו חשיבות המין המסוים אלא שטעון ברכה רק מצד הנאתו מן העולם הזה שהיא אסורה בלא ברכה - הלכך מברך 'שהכל' שהיא הברכה שנתקנה על ההנאה מעולם הזה. ועל כן השוה הב"י דין זה לפחות מכשיעור שגם שם לא אבדה הברכה המסוימת אעפ"י שאין חשיבות למין הפרטי, ואילו הרמ"א ס"ל דהתם טעם החולקים על רבנו יונה לא משום דמברכינן ברכה פרטית גם בלא חשיבות המאכל אלא משום שסוברים דלא אבדה חשיבותו בחסרון השיעור, משא"כ בדבר הטפל שכל אכילתו אינה באה אלא לצורך מאכל אחר ואין אכילתו חשובה מצד המין המסוים, אין שם אלא ברכת 'שהכל' שהיא ברכה שנתקנה על ההנאה מן העולם הזה.

¹ צע"ק אם כן מדוע לא תקנו ברכה כללית כגון 'בורא נפשות' למי שמסופק איזו ברכה שלאחריה צריך לברך, דומיא ד'שהכל' שתקנו כדי לצאת מידי מעילה.

בדומה ממש לשיטת רבנו יונה לגבי ברכה שלפניה, דבפחות מכזית מברך 'שהכל' על כל דבר. [ואפשר להוסיף הטעמה דלכך קרי ליה 'זלא כלום', שהמאכל עצמו אינו מטעין אחריו ברכה כלל, שהרי חיוב ברכה על המאכל המסוים אינו אלא בשבעת המינים ובשיעור אכילה חשובה, אלא שהאדם חייב לברך על הנאתו מן העולם].^{יא}

ואם כן מובנים דברי הר"י (בדף מט:): להחמיר ולברך ברכה אחרונה על שתיית כזית, שסבר שאין אומרים ספק ברכות להקל בברכות הנהנין, אף לא בברכה שלאחריה. ואזיל לשיטתו (בדף יב) שבמקום הספק אסור ליהנות בלא ברכה, וכשיטתו (בדף לט.) שגם בברכה שלאחריה שייכת סברא זו דאסור ליהנות בלא ברכה, ועל כן מספק מברך לאחריה, כדי שלא תהא הנאתו בלא ברכה.

נפש כל חי. [וכהברכה שלימד אברהם אבינו לבאי עולם, שעיקרה 'ויקרא בשם ה' א' עולם' - שיכירו שמשל מי שאמר והיה העולם הם אוכלים. וכדברי המדרש: פתחו ואמרו ברוך שאכלנו משלו. והיא הברכה המחויבת מסברא, הברכה הכללית דלה' הארץ ומלואה שהרי הכל נהיה בדברו, ולא הברכה המסויימת על המזון שהיא מצוה מיוחדת מהתורה ולא מסברא].

וזהו באור דברי הר"י שברכה זו 'אינה חשובה' כלומר אינה ברכה פרטית על המאכל אלא ברכה כללית. וכפי שכתבו המפרשים (ע' שו"ת הרשב"א ח"א קמט תתכג; שו"ת הרדב"ז ח"ב תשט) שלכן שנו עליה 'ולבסוף ולא כלום' (לו.) - כלומר אין בה הזכרת הדבר שנהנה ממנו, או אין בה דבר חידוש של כלום רק מברך על כללות הדברים שלא נתיחדה להם ברכה אחרת. [ולדעת הגר"א ברכה זו נתקנה על כל המינים בשלב מאוחר יותר. ע' בהגר"א או"ח רח סקי"ט ובהגהותיו לירושלמי ו,ד]. ועל כן אמר הר"י שאם אינו אוכל כזית שאין לה חשיבות אכילה, אין בה תקנת ברכה פרטית רק ברכה על ההנאה מהעולם, והיא ברכת 'בורא נפשות' שנתקנה על כך, הלכך אפילו בדבר שתקנו לו ברכה מסוימת, כל שלא אכל ממנו כשיעור המחייב אותה ברכה, צריך לברך עכ"פ על כך שנהנה מן העולם הזה משום גדר האיסור,

^{יא} ושוא י"ל לפי"ז בפשט דברי הרמב"ם המובאים לעיל גבי הכניס משקין לתוך פיו דבולע ומברך עליהם בסוף, שהסכמת רוב המפרשים דהיינו ברכת 'בורא נפשות'. ואין מובן מה בא להשמיענו בזה. אך י"ל שדבר גדול השמיענו, שכשלא בירך לפניו מברך לאחריה 'בורא נפשות' אף בפחות מכשיעור, והיינו משום הסברא דאסור ליהנות בלא ברכה. וסובר דעכ"פ ברכה אחת בעי לברך מנח סברא זו. והיא דאמרינן (בברכות נא.) בשכח ולא בירך דכיון דאידיחי אידחי ולא יברך לאחר מכן, מיירי רק בנידון שיברך ברכה שלפניה לאחר מכן בנוסף על ברכה לאחריה (וכדיוק לשון הרמב"ם ד, ב שפירשה לשמועה זו בסעודה גמורה שמברך לאחריה) וע"ז אמרינן דאידיחי כיון שכבר נתחייב בברכה שלאחר המזון, אבל לענין חיוב ברכה שלאחריה י"ל דלעולם חייב לברך אפילו בפחות מכשיעור.

